

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

FAKULTET ZA ODGOJNE I OBRAZOVNE ZNANOSTI

Preddiplomski sveučilišni studij ranoga i predškolskog odgoja i obrazovanja

AGRESIVNOST DJECE PREDŠKOLSKE DOBI

Završni rad

Kolegij: Razvojna psihologija

Mentor: doc.dr.sc. Lara Cakić

Student: Anamarija Lončarić

Matični broj: 2968

Osijek, 2018

SAŽETAK.....	2
SUMMARY	Error! Bookmark not defined.
1. AGRESIVNOST	4
2. VRSTE AGRESIVNOSTI	5
2.1. Instrumentalna i emocionalna agresivnost	5
2.2. Direktna i indirektna agresivnost	5
2.3. Reaktivna i proaktivna agresivnost	6
2.4. Socijalna agresivnost.....	7
3. TEORIJE AGRESIVNOSTI	8
3.1. Teorije nagona.....	8
3.2. Bihevioralne teorije	8
3.3. Biološko-fiziološke teorije	8
4. RAZVOJ I STABILNOST AGRESIVNOSTI.....	9
5. UZROCI AGRESIVNOSTI.....	11
5.1. Razvojni model prema Pattersonu i Banku	11
5.1.1. Poremećaj obiteljske interakcije.....	11
5.1.2. Reakcija socijalne okoline na djetetovo problematično ponašanje	11
5.1.3. Reakcija djeteta na vlastitu obiteljsku i školsku situaciju	12
5.2. Agresivnost kao odgovor na nedovoljno zadovoljene potrebe.....	12
5.3. Utjecaj odgojnih roditeljskih stilova na agresivnost	13
5.4. Razlike među spolovima	15
6. TRETMAN AGRESIVNOSTI	17
7. POSLJEDICE AGRESIVNOSTI U ODGOJU DJETETA.....	18
7.1. Verbalni oblici agresivnosti u odgoju	18
7.2. Fizičko kažnjavanje djece i dječja agresivnost.....	19
8. MEDIJI I AGRESIVNOST.....	20
9. RAZLIKA IZMEĐU PROSOCIJALNOG PONAŠANJA I AGRESIVNOSTI.....	22
10. ZAKLJUČAK	23
11. LITERATURA.....	24

SAŽETAK

Agresivnost je oblik destruktivnog ponašanja usmjeren na kažnjavanje ili povrjeđivanje drugih ili na uništavanje objekata. Može se prenositi učenjem po modelu, učenjem potkrjepljivanjem i slično. To znači da su za usvajanje obrazaca agresivnog ponašanja značajno važni postupci roditelja, odgojitelja i vršnjaka (Bilić, Buljan-Flander, Hrpka, 2012). Također, postoji i niz teorija koje su proučavale agresivnost (teorija nagona, bihevioralna teorija, biološko-fiziološke teorije). Različiti autori, agresivnost dijele na različite podjele, no najpoznatija i ujedno najviše upotrebljavana podjela je na instrumentalnu i emocionalnu agresivnost. Gledajući spolne razlike, dječaci su se pokazali sklonijim pokazivanju agresivnog ponašanja, za razliku od djevojčica. Utjecaj roditeljskih stilova je posredan, a najveću agresivnost kod djeteta stvara indiferentan odgoj. Suprotnost agresivnom ponašanju je prosocijalno ponašanje. Ono se definira kao voljno ponašanje kojemu je namjera da se nekoj osobi pomogne ili učini korist. Smatra se čimbenikom zaštite, dok agresivnost čimbenikom rizika. Kako su djeca izrazito osjetljiva na emocionalne promjene roditelja, roditelji trebaju više sudjelovati s njima u aktivnostima i koristiti pozitivne strategije za pomoć u uklanjanju agresivnog ponašanja. Ovisno o tome radi li se o poremećaju, smetnji ili ponašanju, agresivne smetnje mogu se mijenjati biološkim, socijalnim, psihološkim metodama, bihevioralnim terapijama, terapijama pojačavanja, itd. Prema Yektatalab, Alipour, Edraki i Tavakoli (2016) intervencije odgojitelja u vrtićkom okruženju pokazale su jednim od najučinkovitijih metoda u tretmanu agresivnosti.

Ključne riječi: agresivnost, djeca predškolske dobi, roditelji, mediji

SUMMARY

Aggression is a form of destructive behavior which is intent at punishing or harming others or destroying objects. It can be learned by modeling, learning by affirmation, etc. This means that for the learning of forms of aggressive behavior are important actions of parents, kindergarten teachers and peers (Bilić, Buljan-Flander, Hrpka, 2012). There are also a number of theories that have studied aggression (theory of impulse, behavioral theory, biological-physiological theory). Different authors have divided aggression in many divisions, but the most well-known and widely used one is on instrumental and emotional aggression. By looking at the gender differences, boys have shown a more inclined display of aggressive behavior, unlike girls. Influence of the parenting styles is mediated, and the greatest aggression in the child created indifferent upbringing. The opposite of aggressive behavior is prosocial behavior. It is defined as a voluntary behavior intended to help or benefit a person. It is considered as a protection factor, whereas aggression is considered a risk factor. Since children are extremely sensitive to the emotional changes of parents, parents themselves need to engage more in activities with them and use positive strategies to help remove aggressive behavior. Depending on whether it is disturbance or behavior, aggressive disorders can be treated by biological, social, psychological methods, behavioral therapies, enhancement therapies, etc. According to Yektatalab, Alipour, Edraki i Tavakoli (2016) intervention of the kindergarten educators are one of the most effective methods in the treatment of aggression.

Key words: aggressiveness, children of preschool age, parents, media

1. AGRESIVNOST

Agresivnost je oblik destruktivnog ponašanja usmjeren na kažnjavanje ili povrjeđivanje drugih ili na uništavanje objekata. Često se pojavljuje kao reakcija na prijetnju, provokaciju ili onemogućavanje u postizanju ciljeva. Prenosi se učenjem po modelu i učenjem potkrjepljivanjem. To znači da su za usvajanje obrazaca agresivnog ponašanja značajno važni postupci roditelja, odgojitelja i vršnjaka (Bilić, Buljan-Flander i Hrpka, 2012).

Za cilj može imati kako tjelesno, tako i emocionalnu povredu. U sebi sadrži neprijateljsku namjeru. Može biti usmjerena protiv čovjeka, životinje ili objekta (Essau i Conradt, 2006).

Takvo ponašanje dovodi do toga da djeca često signaliziraju krizu njihova socijalnog okruženja. Iako se u određenim uvjetima (obiteljskim i socijalnim) opaža više agresivnog ponašanja djece, uzroci dječje agresivnosti su različiti. Najčešća pojava agresivnih oblika ponašanja je u predškolskoj dobi, a najteži oblici mogu se promatrati tek u mladenačkoj i ranoj odrasloj dobi (Petermann i Petermann, 2010).

2. VRSTE AGRESIVNOSTI

2.1. Instrumentalna i emocionalna agresivnost

Prema Keresteš (2002) najpoznatija podjela agresivnosti, ujedno i najviše upotrebljavana podjela, je ona prema kojoj se razlikuje *instrumentalna* od *emocionalne agresivnosti*.

Instrumentalna agresivnost određuje se kao agresivno ponašanje čiji je primarni cilj ostvarivanje nekog željenog (najčešće neagresivnog) cilja – primjerice, posjedovanje određene igračke. Tada je agresivno ponašanje samo instrument za postizanje tog cilja (Keresteš, 2002).

U dojenačkoj dobi i ranom djetinjstvu, instrumentalna agresivnost je sve češća. Mnoga istraživanja pokazala su da prva djetetova interakcija s vršnjacima gotovo uvijek sadrži elemente sukoba preko resursa (Ross i Conant, 1992; Shantz, 1987; prema Hay, Hurst, Waters i Chadwick, 2011).

Emocionalna agresivnost, za razliku od instrumentalne, prvenstveno je usmjerena nanošenju povrede ili štete drugoj osobi te je motivirana snažnim emocionalnim uzbuđenjem. Naziva se još impulzivnom, hostilnom ili ekspresivnom agresivnošću. (Keresteš, 2002)

2.2. Direktna i indirektna agresivnost

Prema načinu izražavanja agresivnost može biti: *direktna* ili otvorena i *indirektna* ili prikrivena agresivnost (Bilić, 2010).

Direktna agresivnost definirana je kao otvoreni tip suprotstavljanja povezanog s fizičkim nasiljem. Najčešće se djecu opisuje kao borbene. Dječaci se češće bore od djevojčica, no i djevojčice u kasnijoj dobi mogu biti sklone takvom ponašanju (Essau i Conradt, 2006). Direktnu agresivnost možemo podijeliti na *fizičku* i *verbalnu*. Fizička

agresivnost odnosi se na uništavanje i udaranje, a verbalna agresivnost na prijetnje, vikanje te nazivanje pogrđnim imenima (Bilić, 2010).

Indirektna agresivnost definira se kao prekriveni agresivni postupci koji se događaju potajno. Krađa, podmetanje požara, bježanje od kuće, samo su neki od oblika prikrivene agresivnosti. Takva djeca su bojažljiva, manje društvena, imaju nepovjerenja prema drugima te često unutar svojih obitelji dobivaju malo podrške (Essau i Conradt, 2006).

Cilj joj je namjerno nanošenje štete ili boli drugima, ali i izbjegavanje osвете i osuda. Uključuje ogovaranje, širenje glasina, otkrivanje tajni, izoliranje, napadanje, i slično (Bilić, 2010).

2.3. Reaktivna i proaktivna agresivnost

Pod *reaktivnom agresivnošću* podrazumijeva se agresivno ponašanje koje se pojavljuje kao reakcija na neku prijetnju, provokaciju ili sprječavanje postizanja cilja. Obično je praćena uzbuđenjem i snažnom srdžbom te je po naravi interpersonalna. Vrlo je slična emocionalnoj agresivnosti (Keresteš, 2002).

Djeca koja su reaktivno agresivna u velikoj mjeri pokazuju neprijateljsku agresivnost. Nepovjerljiva su i oprezna prema drugima. Često ih drugi doživljavaju kao borbene osobe. Nisu omiljena u društvu, imaju manjak socijalne kompetencije, žale se da ih vršnjaci uznemiravaju i imaju poteškoće s koncentracijom (Essau i Conradt, 2006).

Do *proaktivne agresivnosti* dolazi zbog anticipacije nekog poželjnog cilja (koji se ostvaruje agresivnim ponašanjem) te u tom slučaju ne postoji prisutnost bilo kakve provokacije. Fiziološko uzbuđenje znatno je slabije nego kod reaktivne agresivnosti te je vrlo slična instrumentalnoj agresivnosti (Keresteš, 2002).

O njoj se govori kada dijete isplanirano i namjerno koristi agresivno ponašanje da bi postiglo određeni cilj ili autoritet nad drugim djetetom. Djeca koja pokazuju takav oblik ponašanja najčešće su mirna i samouvjerenja i očekuju da će uspjeti u svom cilju. Vjeruju da se mogu osjećati više vrijednim ukoliko se suprotstavljaju drugoj djeci, odnosno ukoliko se druga djeca njima pokoravaju (Essau i Conradt, 2006).

U mnogim istraživanjima dokazano je da su proaktivna i reaktivna agresivnost empirijski i teorijski različiti podtipovi agresivnosti, s različitim prethodnicima i posljedicama, iako jedna osoba često doživljava oba podtipa (Card i Little, 2006; Dodge i Coie, 1987; Dodge, Coie i Lynanl, 2006; prema Jia, Wang i Shi, 2014).

2.4. Socijalna agresivnost

Socijalna agresivnost naziva se još i *relacijskom agresivnošću te nasiljem u vezi* (Đuranović i Opić, 2013).

U socijalno agresivno ponašanje ubrajaju se: odbacivanje neke osobe, širenje neistinitih glasina, negativni neverbalni načini izražavanja, socijalno isključivanje, odnosno narušavanje samopoštovanja i slično. Obuhvaća sva ona ponašanja koja su rezultat manipulacije u vršnjačkim odnosima. Budući da takvo ponašanje predstavlja problem u ostvarivanju odnosa s vršnjacima, dokazano je kako ono povećava osjećaj očaja te je moguće da upravo osjećaji očaja izazivaju socijalnu agresivnost (Essau i Conradt, 2006). Na primjer, ukoliko je dijete odbačeno od strane određenog vršnjaka, ono će se osjećati bolje ukoliko uzrokuje da se odbaci i neko drugo dijete.

Socijalna agresivnost smatra se najnaprednijom, jer se na sličan način koristi za: manipuliranje (kako bi se određenu osobu grupno prihvatilo) i za postizanje društvenog položaja. Može uključivati i otvorene i prikrivene oblike agresivnosti (Fanger, Frankel i Hazen, 2012).

3. TEORIJE AGRESIVNOSTI

Kada se govori o *teorijama agresivnosti*, postoje teorije nagona, bihevioralne teorije te biološko-fiziološke teorije (Kušević i Melša, 2017).

3.1. Teorije nagona

Freud agresivnost objašnjava kroz *psihoanalitičku teoriju*. Smatra da je ona biološki utemeljen nagon (korištenje nasilja i destruktivnih postupaka). Agresivni postupci uključuju izražavanje ljutnje na neizravan i izravan način, preusmjeravanje neprihvatljivih nagona u društveno prihvatljive te agresiju koja se odvija u mašti. Prema hipotezi katarze, svrha navedenog je postupno rasterećenje agresivnog nagona. Prema *etološkoj teoriji* agresivnosti K. Lorenza, agresivnost je urođeni borbeni instinkt kojemu je cilj preživljavanje pojedinca i vrste (Kušević i Melša, 2017).

3.2. Bihevioralne teorije

Kada se govori o *bihevioralnim teorijama*, njihova zajednička pretpostavka je da se određeno ponašanje usvaja učenjem. Kod *teorije operantnog uvjetovanja* agresivnost se opisuje diskriminacijom podražaja, odnosno djeca se uče razlikovati kada je agresivno ponašanje isplativo, a kada ne. *Teorija učenja promatranjem*, A. Bandure, opisuje da je agresivnost proizvod vanjskog podražaja i unutarnjih kognitivnih procesa (Kušević i Melša, 2017).

3.3. Biološko-fiziološke teorije

Prema Kušević i Melša (2017) *biološko-fiziološke teorije* naglasak stavljaju na: čimbenike temperamenta (npr. ponašanje bez emocija), neurokognitivne čimbenike (impulzivnost, hiperaktivnost, itd.), odgojne čimbenike (slab nadzor djece, nedosljedne mjere discipliniranja) te čimbenike okruženja (vršnjački utjecaj).

4. RAZVOJ I STABILNOST AGRESIVNOSTI

Prema Keresteš (2002) bitnim razvojnim preduvjetima pojave agresivnosti smatraju se sposobnost doživljavanja emocije ljutnje i razumijevanje uzročno-posljedičnih odnosa. Razvojne promjene u agresivnosti imaju dvije temeljne značajke. Prva se odnosi na smanjenje učestalosti agresivnosti, a druga na povećanje ozbiljnosti agresivnog ponašanja.

Stanger, Achenbacha i Verhulst (1997; prema Keresteš, 2002) u istraživanju su uočili obje značajke. Utvrdili su smanjenje agresivnosti u razdoblju od četvrte do sedamnaeste godine, te porast delikventnog ponašanja nakon desete godine života.

Agresivno ponašanje može se opisati kroz različite faze djetetova života: dojenačko doba, rano djetinjstvo, srednje djetinjstvo i školsko doba (Keresteš, 2002).

Agresivnost u *dojenačkoj dobi* počinje se manifestirati na kraju prve godine života. Najčešće se javlja kao instrumentalna agresivnost (kao posljedica oduzimanja tuđih igraćaka), direktna i fizička (Đuranović i Opić, 2013). Budući da mala djeca još nisu sposobna niti u stanju namjerno nanijeti štetu drugoj osobi, teorijski, kod njih se ne može očitati agresivno ponašanje. No, određene reakcije mogu se uočiti između drugog i sedmog mjeseca. Njih najčešće izazivaju želja za pažnjom, potreba za presvlačenjem, glad ili nemogućnost spavanja (Essau i Conradt, 2006).

Od druge polovice, prve godine djetetova života, može se primijetiti rano očitavanje fizičke agresivnosti. To je razdoblje kada djeca razvijaju motoričke sposobnosti kako bi usmjerili silu protiv drugih ljudi. U dobi od 6 mjeseci, 15% majki, potvrdilo je jasne znakove ljutnje te ugriz ili udaranje kod dojenčadi (Hay i sur., 2010).

U *ranom i srednjem djetinjstvu* ona se očituje kroz verbalni oblik, neprijateljsko ponašanje, napadaje bijesa i neposlušnost. Dječja agresivnost u ovoj dobi najčešće je namjerna i reaktivna, a ne instrumentalna (Đuranović i Opić, 2013). Djeca vrhunac napadaja bijesa doživljavaju u dobi od tri i pol godine. No, isto tako, između treće i pete godine smanjuje se fizička agresivnost. Razlog tome je što razvijaju veću razinu samoregulacije i razvoj govornih sposobnosti, kada dijete svoju agresivnost može izraziti verbalnim putem (Essau i Conradt, 2006).

Dodge i sur. (1984; prema Essau i Conradt, 2006) pokazuju da su djeca tijekom odrastanja sve sposobnija razlikovati štetne učinke koje su učinila namjerno od onih koje su slučajno učinila (42% djece predškolske dobi prepoznalo je pravu namjeru „rušitelja tornja“, u usporedbi sa djecom drugog i četvrtog razreda).

Prema Keresteš (2002) do smanjenja ukupne količine agresivnog ponašanja dolazi tek u *školskoj dobi*, čemu najviše doprinosi razvoj socijalnih vještina, razvoj samoregulacije i kognitivni razvoj.

Prema Petermann i Petermann (2010), postoje dva razvojna tijeka agresivnosti, za koje su karakteristični rani ili kasni početak poremećaja.

Kod *ranog početka poremećaja*, agresivno ponašanje djeca stječu najčešće tijekom predškolske dobi u svojim obiteljskim okruženjima. Kod njih se može zapaziti prkosno i zlobno ponašanje. U vrtiću pokazuju deficite u socijalnom ponašanju, koji dovode do problema u odnosu s odgojiteljicom i djecom, što pogoduje stabilnom agresivnom ponašanju. Mnogi od njih, kasnije u adolescentskoj dobi postaju počinitelji kaznenih djela. Kod *kasnog početka poremećaja*, djeca agresivno ponašanje pokazuju tek u kasnom djetinjstvu ili u ranoj mladenačkoj dobi. Tijekom razvoja sve više su pod utjecajem vršnjaka, dok obiteljsko okruženje ima podređenu ulogu. Kod takve djece, terapijske intervencije imaju više izgleda za razliku od one djece koja agresivnost stječu u predškolskoj dobi (Petermann i Petermann, 2010).

Agresivnost, odnosno agresivno ponašanje, jedan je od najstabilnijih oblika ponašanja (Keresteš, 2002).

Lewis i Plomin (2015; prema Lubke, McArtor, Boomsma i Bartels, 2018) su primijetili da su genetički čimbenici glavni izvor stabilnosti kod djece s agresivnim ponašanjem u dobi od 4 godine pa nadalje.

Rowell-Huesmann, Lefkowitz, Eron i Walder (1984) utvrdili su kako je stabilnost agresivnog ponašanja kod male djece općenito visoka te da rana pojava agresivnosti predviđa kasnije otvorenu agresivnost i antisocijalno ponašanje. U istraživanju koje su provodili 22 godine, zaključeno je da bez obzira na uzroke, agresivnost se može promatrati kao trajnu osobinu na koju djeluju situacijske varijable.

5. UZROCI AGRESIVNOSTI

5.1. Razvojni model prema Pattersonu i Banku

Patterson i Bank (1989; prema Petermann i Petermann, 2010) razvili su teoriju te postavili razvojni model od 4 stupnja o nastanku i tijeku agresivnog ponašanja:

1. stupanj – poremećaj obiteljske interakcije
2. stupanj – reakcija socijalne okoline na djetetovo problematično ponašanje
3. stupanj – reakcije djeteta na obiteljsku i školsku situaciju
4. stupanj – kažnjivo se ponašanje društveno sankcionira

5.1.1. Poremećaj obiteljske interakcije

Prema Petermann i Petermann (2010) u ovoj fazi dijete ne reagira ozbiljnijim agresivnim ponašanjem, ali je neposlušno i nekooperativno. Roditelji se koriste neprimjerenim odgojnim postupcima (na primjer, neodređene prijetnje ne provode se dosljedno). Njihovo ponašanje pojačava agresivnost djece te im se ne poklanja dovoljno pažnje. Nizak socijalni status obitelji, također je rizičan faktor. Dugotrajna nezaposlenost roditelja ili bračni sukobi, mogu pojačati obiteljski stres, što može uzrokovati odbacivanje i odbijanje od strane roditelja. Ukoliko agresivnost nastane već u ranom djetinjstvu, djetetu će kasnije nedostajati socijalno-emocionalne vještine koje su potrebne da bi uspostavilo kontakte s drugom djecom. Kod kasnijeg pojavljivanja agresivnog ponašanja, djetetu će biti olakšan izlazak iz grupe agresivnih vršnjaka, s pretpostavkom da je već steklo osnovne socijalne vještine

5.1.2. Reakcija socijalne okoline na djetetovo problematično ponašanje

Dijete prenosi svoje agresivno ponašanje iz obitelji u dječji vrtić, koje tada bude odbačeno i socijalno izolirano od strane vršnjaka. Rezultat je dvostruki neuspjeh djeteta s

agresivnim ponašanjem: zakazuje u vrtićkim zahtjevima i ne može se uklopiti u svoju grupu vršnjaka (Petermann i Petermann, 2010).

5.1.3. Reakcija djeteta na vlastitu obiteljsku i školsku situaciju

Zbog socijalnog odbijanja od strane drugih osoba, agresivno dijete podršku traži u vršnjačkim grupama sa sličnim ponašanjem, jer samo takva grupa će odobriti njegovo ponašanje. Agresivno ponašanje djeteta tada se prihvaća i pozitivno potkrepljuje te se povećava vjerojatnost da će dijete zadržati takvo ponašanje. Socijalnim kontaktom u grupi i dalje se ograničava mogućnost stjecanja socijalno-emocionalnih vještina te se sužava lista ponašanja djeteta (Petermann i Petermann, 2010).

5.2. Agresivnost kao odgovor na nedovoljno zadovoljene potrebe

Abraham Maslow (1981; prema Rumpf, 2006) uzroke agresivnog ponašanja djeteta vidi u pomanjkanju ili u težnji k zadovoljenju nedovoljno zadovoljenih potreba, što je i najčešći uzrok agresivnosti. Neke od potreba koje se trebaju zadovoljiti su: pouzdan odnos između majke i djeteta, poticanje i vođenje.

Pouzdan odnos između majke i djeteta, neophodan je od samog rođenja za napredovanje djeteta (uz sigurnu privrženost i zadovoljenje fizičkih potreba). Obiteljske norme i vrijednosne predodžbe također trebaju biti pouzdane. Za razvoj samopouzdanja djeteta važno je da mu roditelji posvete dovoljno pažnje, nježnosti i vremena (Rumpf, 2006).

Prema Rumpf (2006) važni preduvjeti za pozitivan razvoj djece su: poticanje, vođenje i mir:

1. *Poticanje* se odnosi na ono poticanje koje dolazi od nas samih, kada dijete ide u dječji vrtić, kroz naš interes za sve ono što radi kada je tamo, kroz naše povjerenje i stalno ohrabivanje. Podrazumijeva mogućnosti djeteta za igru, vrijeme i prostor za igranje te drugu djecu s kojom se ono igra.

2. *Vodjenje* podrazumijeva znati postaviti granice, primjereno zahtijevati, potpomagati i davati primjer djetetu. Ono mora shvatiti što je dopušteno i poželjno, a što nije. Nepovredivost, poštovanje i briga o ljudima, životinjama i okolišu neophodne su norme u životu.

5.3. Utjecaj odgojnih roditeljskih stilova na agresivnost

Autoritarni odgoj očituje se u restriktivnom i zahtjevnom ponašanju roditelja koji disciplinu vrednuju visoko, a ne pokazuju djeci mnogo ljubavi i topline (Raboteg-Šarić, Sakoman i Brajša-Žganec, 2002).

Roditelji odlučuju o svemu što se tiče djetetova ponašanja i unaprijed određuju pravila i norme te nastoje kontrolirati i vrednovati ponašanje. Često se dijete stavlja u situaciju frustracije, jer dok nastoji zadovoljiti vlastite potrebe, nailazi često na kazne, što za posljedicu može imati pojavu kasnije agresivnosti. Dijete je lošeg raspoloženja, nesretno, povučeno, uplašeno, neposlušno i nedostaje mu spontanosti u ponašanju (Keresteš, 2002).

Permisivni odgoj opisuje se kao topao i prihvaćajući, no u njemu roditelji djeci ne postavljaju gotovo nikakve granice u odgoju (Raboteg-Šarić, Sakoman i Brajša-Žganec, 2002).

U njemu se nastoje namjerno eliminirati sve frustracije zbog straha da će one povrijediti dijete i stvoriti mu traume. Iz tog razloga roditelji popuštaju i nastoje otkloniti neuspjeh i teškoće. Izbjegavaju izravne kazne. Posljedice su nezrelost, impulzivnost i sposobnost kod djeteta da stekne povjerenje u sebe, prevlada teškoće i prepozna vlastitu snagu. U ovakvom odgoju stvara se još veća agresivnost za razliku kod autoritarnog odgoja (Keresteš, 2002).

Autoritativan odgoj kombinacija je autoritarnog i permisivnog odgojnog stila, odgovornog i s mnogo razumijevanja (Raboteg-Šarić, Sakoman i Brajša-Žganec, 2002).

Odgoj pruža djetetu sigurnost, no ne uklanjaju se svi sukobi, teškoće, zabrane i neuspjesi. Pretpostavka je da ovaj odgojni stil uzrokuje najmanju agresivnost. Takvo dijete

je samopouzđano, puno energije, znatiželjno, socijalno kompetentno i prijateljski raspolođeno prema drugima (Keresteš, 2002).

Indiferentan odgoj je odgoj koji ovisi o raspolođanju roditelja. Ne omogućuje djetetu potrebnu pomoć za orijentaciju u ponašanju.

Pojavljuje se ili tjeskoba, povučenost i osjećaj izgubljenosti ili neprijateljsko ponašanje i ljutnja, što se pretvara u veliku nesigurnost. Dokazano je da upravo ovaj odgoj u djetetu stvara najveću agresivnost (Keresteš, 2002).

Kod djece čiji su roditelji posvećeni roditeljskoj praksi, pokazali su se manji poremećaji u ponašanju, u usporedbi s djecom „prisilnih“ roditelja (Denham i sur., 2000; prema Jia, Wang i Shi, 2014).

Benzies, Keown i Magill-Evans (2009; prema Jia, Wang i Shi, 2014) zaključili su kako su roditeljski neprijateljski odnos prema djeci, kontrola i niska razina topline, povezani s povećanom razinom agresivnog ponašanja kod djece te manjim prosocijalnim ponašanjem.

Također, utvrđeno je da postoji povezanost između slabijeg socioekonomskog statusa i agresivnosti. Kod roditelja takvo stanje izaziva frustraciju i mnoga ograničenja što dovodi do agresivnog ponašanja kojeg djeca oponašaju. Sukobi između roditelja, agresivnost članova obitelji, devijantno ponašanje oca, također su mogući uzroci pojave agresivnosti kod djece. Fizičko kažnjavanje djece može biti uzrok pojave agresivnog ponašanja u djetinjstvu i kasnije u životu. Poremećaji poput hiperaktivnosti, nedostatka pažnje i impulzivnosti mogu doprinijeti pojavi (Mejovšek, Buđanovac i Šućur, 2000).

Djeca agresivnost pokazuju u situacijama u kojima se osjećaju ugrođeno, kada imaju potrebu za dokazivanjem i dominantnošću, nisku toleranciju na frustracije, zbog nedostatka oslonca i zbog osjećaja nesigurnosti (Bilić i sur., 2012).

Prema Keresteš (2002) roditeljski stil potrebno je promatrati kao sadržaj u kojemu se ostvaruju specifični, konkretni oblici interakcije između roditelja i djeteta gdje se primjenjuju određeni odgojni postupci. Definira se i kao ukupnost roditeljskih stavova prema djetetu koji određuju njegov emocionalni razvoj. Isključivo je svojstvo roditelja, ne ovisi o karakteristikama djeteta, već je dio djetetove socijalne okoline. Utjecaj nije izravan već posredan, odnosno isti roditeljski postupak kod različite djece neće biti isti, već različit. U uvjetima stresa, roditeljima je teže obavljati ulogu odgoja djeteta. Kako on

utječe na roditeljsko ponašanje, tako njihovo ponašanje utječe na djetetov razvoj i ponašanje.

Coyne i Downey (1991; prema Keresteš, 2002) u svojim istraživanjima su istaknuli kako stres smanjuje raspoloživu psihičku energiju i kapacitet za interakciju s drugima te se narušavaju socijalni odnosi, kao što su odnos roditelj-dijete.

5.4. Razlike među spolovima

Miles i Cary (1997; prema Bezinović i Smojver-Ažić, 2000) su u svojim istraživanjima pokazali da se približno 50% agresivnog ponašanja može objasniti genetskim čimbenicima, a ostatak socijalnom okolinom.

Lutchmay, Baron-Cohen i Raggat (2002; prema Nivette, Eisner, Malti i Ribeaud, 2014) u svom istraživanju potvrđuju kako se spolne razlike u agresivnosti pojavljuju u djetinjstvu, odnosno već u prvoj godini života djeteta.

Prema Bezinović i Smojver-Ažić (2000) gledajući spolne razlike, većina istraživanja pokazuje da su dječaci nakon promatranja agresivnog modela, skloniji agresivnom ponašanju, za razliku od djevojčica. Smatra se da je manja agresivnost kod djevojčica posljedica njihove češće interakcije s majkom, odnosno poticanja brige za druge i empatije, što je suprotnost agresivnosti. Također, njih se uči kontroliranju negativnih emocija ljutnje, dok se dječake potiče na iskazivanje. Dječaci izloženi zlostavljanju, putem agresivnosti i antisocijalnog ponašanja eksternaliziraju svoje probleme, dok djevojčice iskazuju internalizirane probleme (povlačenje, depresija, anksioznost). Razlike se mogu pripisati i specifičnim ponašanjima koja su karakteristična za muški rod. Na primjer: vikanje, psovanje, fizički napad na osobu, grupne tučnjave i slično. Djevojčice više pokazuju relacijsku agresivnost te posrednu verbalnu agresivnost.

Kada se promatraju odnosi djece s roditeljima, očevi imaju važan odnos sa sinovima. Za razliku od oca i kćeri, u starijoj dobi otac i sin razvijaju bliže odnose. Ukoliko se njihova veza naruši zbog ponašanja oca, kod sina će to doprinijeti razvoju agresivnog ponašanja (bez obzira na pozitivan odnos s majkom). Dječaci tad pokazuju ljutnju uz odbacivanje, izoliranost i povrijeđenost. Iskazivanje takvog stanja, posebice prema ocu,

vodi k agresivnog ponašanju prema vršnjacima, drugim osobama, pa čak i stvarima. Djevojčice reagiraju podjednako ukoliko dođe do negativnog odnosa s majkom ili ocem (Bezinović i Smojver-Ažić, 2000).

Chaplin i sur. (2005; prema Endendijk i sur., 2017) su u svom istraživanju zaključili kako su očevi više podložni emocijama (tuga, anksioznost) kada je riječ o kćerkama, dok „neugodne emocije“ (ljutnja, smijeh) više iskazuju prema sinovima.

Tremblay (1991; prema Keresteš, 2002) je u svojim istraživanjima pokazao da su djevojčice s agresivnim ponašanjem u znatno manjoj mjeri sklone kasnijem kriminalitetu za razliku od agresivnih dječaka. Međutim, one, u odnosu na djevojčice koje nemaju problema s ponašanjem, puno češće postaju maloljetne i samohrane majke te njihova djeca već u ranoj dobi pokazuju psihosocijalne teškoće.

6. TRETMAN AGRESIVNOSTI

Ovisno o tome radi li o poremećaju, smetnji ili ponašanju koje je dio bolesti, agresivne smetnje kod djece mogu se liječiti biološkim i psihosocijalnim metodama:

1. Od *bioloških metoda* najčešće se upotrebljavaju lijekovi (antipsihotici, antidepresivi, anksiolitici). Antidepresivi su nezaobilazni u strategiji liječenja kod djece s izraženim problemom agresije okrenutom prema sebi. Oni kao posebna skupina lijekova, mogu pomoći u smanjenju agresivnog ponašanja, u kombinaciji s drugim lijekovima.
2. Od *socijalnih metoda* korisne su metode koje imaju terapijsku vrijednost, ali i značenje u obliku društveno korisnog rada (radno-okupacijske metode).
3. Od *psiholoških metoda* neizostavna je psihoterapija (dječji psihijatar, psiholog), koja se provodi u točno određenim dogovorenim uvjetima. Uvijek se radi s roditeljima, u obliku obiteljske terapije, bračne terapije te terapije roditelj-dijete. Uzimajući u obzir dječju dob, najviše se upotrebljavaju tehnike liječenja igrom, analizom crteža, grupnim terapijama i slično (Kušević i Melša, 2017).

Terapije pojačavanja ponašanja vrlo su djelotvorne, a podrazumijevaju pojačavanje poželjnih ponašanja i smanjenje namjernih ometajućih ponašanja. Odgojitelji također mogu pokušati smanjiti agresivna ponašanja pomoću intervencija vrtičkog okruženja koja su se pokazala jednim od najučinkovitijih načina (Yektatalab, Alipour, Edraki i Tavakoli, 2016).

Bihevioralna terapija djeluje tako što pronalazi uzrok agresivnog ponašanja i zatim poučava osobu kako da se kontrolira da ne dođe do takvog ponašanja. Pomaže osobama i identificirati „okidače“ agresivnosti kako bi ih mogli izbjeći. Igra uloga je dobar način kako bi naučili osobu posljedice njenog ponašanja, pogotovo ako je ta osoba dijete. Mijenjanje života agresivne osobe može dodatno pomoći u upravljanju agresivnosti (Yektatalab i sur., 2016).

7. POSLJEDICE AGRESIVNOSTI U ODGOJU DJETETA

Za usvajanje obrasca agresivnog ponašanja, značajno su zaslužni postupci roditelja, učitelja, ali i vršnjaka. Smatra se da je ono povezano s nedosljednim i grubim postupcima discipliniranja, naređivanja i kažnjavanja. Djeca koja su izložena agresivnom ponašanju u svojim obiteljima, slično će ponašanje imati u svojim vrtićima i školama, jer je to model koji najbolje poznaju. Kako svojim roditeljima ne smiju agresivno odgovoriti, svoju ljutnju usmjeravaju prema drugim vršnjacima. Također, mogu svoju agresiju usmjeravati prema sebi te počinju se odvajati od ljudi, pa čak postaju i suicidalna. Sklonija su kršenju pravila i opozicijskom ponašanju. Češće pridaju važnost stjecanju kontrole nad drugim osobama, slabije razumiju svoje emocije te loše pamte događaje koji su ih izazvali. (Bilić i sur., 2012)

Patterson i suradnici (1989; prema Keresteš, 2002) u svojim istraživanjima navode da roditeljsko ponašanje i odnosi u obitelji objašnjavaju od 30% do 40% varijance agresivnog ponašanja.

U istraživanju Rothbauma i Weisza (1994; prema Keresteš, 2002) utvrđeno je da su roditeljske varijable snažnije povezane s agresivnošću dječaka nego djevojčica.

7.1. Verbalni oblici agresivnosti u odgoju

Socijalno kompetentna djeca sa znakovima agresivnosti, izražavaju agresivnost na način koji je prihvaćen od strane obitelji, vršnjaka i ostalih, dok agresivna djeca koja nisu socijalno kompetentna, pribjegavaju različitim vrstama agresivnosti i nasilja, koji uključuju i verbalnu agresivnost (Buljubašić-Kuzmanović, Milašin i Vranić, 2009).

Prema Buljubašić-Kuzmanović i sur. (2009) pod njom se podrazumijeva: vrijeđanje, izrugivanje, zadirivanje, nazivanje pogrđnim imenima, ponižavanje, kritike, prijetnje i sl. Pojedina istraživanja pokazuju da dječaci kada su u sukobu s nekim, više pokazuju verbalnu agresivnost od djevojčica, osim kada su u pitanju prepirke, svađe i vikanje.

U istraživanju koje su proveli Winstok i Straus (2011), utvrđeno je kako su verbalni oblici agresivnosti prevladavajući oblik roditeljske agresivne discipline.

7.2. Fizičko kažnjavanje djece i dječja agresivnost

Od oblika fizičkog zlostavljanja najčešće se spominju: pljuskanje, udaranje šibom ili remenom, snažno odgurivanje, udaranje šakama, teške batine, vezivanje, ostavljanje djece same u automobilu i slično. Namjerno kao i nenamjerno primjenjivanje ovih oblika smatra se zlostavljanjem. Često se pojavljuje s drugim oblicima, pa dijete uz udarce sluša, primjerice, prijetnje ili uvrede i doživljava emocionalno zlostavljanje (Bilić i sur., 2012).

Delale i Pećnik (2010; prema Bilić i Bilić, 2013) u svom istraživanju utvrdili su kako se fizičko kažnjavanje smatra društveno prihvatljivim te da je vrlo rašireno. 74,8% majki udari svoje dijete ili ga pljusne, a 32% pri tom koristi remen ili kuhaču.

Prema Bilić i Bilić (2013) razlozi zbog kojeg roditelji najčešće pribjegavaju kažnjavanju djece su neposluh i neprimjereni oblici ponašanja (ignoriranje zapovijedi, ponašanje koje završava štetom). Takva ponašanja djece kod roditelja mogu izazvati stres što rezultira kažnjavanjem. Roditelji navode da koriste fizičko kažnjavanje iz razloga da se njihova djeca ne upuste u rizična ponašanja, sukobe s braćom ili sestrama, krađu u trgovini, laganje, agresivno ponašanje i slično. Razlozi roditelja za takvo ponašanje mogu postojati i od prije, poput njihove osobne povijesti zlostavljanja, pozitivnih stavova prema tome, obrazovanja, kulturne prosvjećenosti i slično.

Holden, Coleman i Schmidt (1995; prema Gershoff, 2016) su u svom istraživanju utvrdili kako roditelji trogodišnje djece, koji koriste fizičko kažnjavanje, prosječno to čine dva puta tjedno.

Ljutnja, bijes, sram, poniženje i žalost su najčešće reakcije djece na roditeljsko kažnjavanje. Emocionalne reakcije se povezuju sa značenjem kažnjavanja, što negativno utječe na odnos roditelja i djeteta. Dolazi do gubitka povjerenje te se ugrožava djetetov osjećaj sigurnosti (Bilić i Bilić, 2013).

Prema Coley, Kull i Carrano (2014; prema Gershoff, 2016), što češće roditelji fizički kažnjavanju djecu, veća je vjerojatnost da će ona imati mentalnih i zdravstvenih problema u kasnijoj dobi.

8. MEDIJI I AGRESIVNOST

Od najranije dobi djeca su izložena nerealnom i medijskom izmišljenom nasilju. Kada je riječ o televizijskom i filmskom nasilju, djeca se nalaze u pasivnoj poziciji. Više od polovice filmova prikazuje barem jedan zločin, zlostavljanje ili ubojstvo (Bilić, 2010).

Prema tome, najveću vjerojatnost sklonosti prema agresivnom ponašanju imaju djeca koja većinu vremena gledaju nasilne sadržaje, koja vjeruju kako oni prikazuju stvarne životne uvjete te koja se poistovjećuju s likovima koje promatraju (Livazović, 2009).

Huston i suradnici (1992; prema Kanižaj i Ciboci, 2011) su u istraživanju zaključili da djeca do završetka osnovne škole vide 8.000 ubojstava te 100.000 drugih oblika nasilje u medijima, dok u stvarnom životu vide manje od 1% takvih nasilnih oblika.

Prema Livazović (2009), postoje 3 osnovna učinka izloženosti negativnim medijskim sadržajima:

1. neosjetljivost ili umanjena osjetljivost na nasilje i nepoželjne oblike ponašanja
2. učenje nepoželjnih oblika ponašanja i stavova te
3. strah od okoline i postajanja žrtvom nasilja.

Prema Cantor (2002; prema Wilson, 2008) djeca u dobi od dvije do sedam godina, najviše su uplašena likovima i događajima koji izgledaju ili zvuče zastrašujuće.

Utjecaji izloženosti medijima mogu biti kratkoročni i dugoročni. Kratkoročni utjecaji mogu trajati do nekoliko tjedana, a događaju se odmah nakon izloženosti medijskom sadržaju. Dugoročni učinci prijete formiranjem trajnih stavova i navika kao svakodnevnog obrasca ponašanja i življenja. Puno su opasniji i kumulativni, iako su zapravo izravna posljedica kratkoročnih utjecaja (Livazović, 2009).

Bushman i Huesmann (2001; prema Petani i Tolić, 2017) u svom istraživanju pokazali su da se kod djece i mladih koji su izloženi agresivnosti i nasilju putem medija, javljaju različite psihičke posljedice. Neke od njih su:

- realnost zamijenjena iluzijom
- gubljenje
- kriza identiteta

- manja osjetljivost na nasilje
- povećanje agresivnog ponašanja
- viđenje nasilje kao prihvatljivog u rješavanju problema.

Pojam elektroničko nasilje definirao je Willard (2004; prema Kanižaj i Ciboci, 2011) kao objavljivanje ili slanje povređujućih tekstova ili slika putem Interneta ili nekih drugih digitalnih komunikacijskih sredstava. Naveo je više vrsta ovakvog nasilje: prijeteće poruke, ocrnjivanje ili optuživanje druge osobe slanjem glasina i laži, namjerno izbacivanje osobe iz online grupe, različite elektroničke poruke koje sadržavaju uvrede i slično.

Za prevenciju medijskog nasilja veliki značaj ima stjecanje medijske kompetencije i obiteljska komunikacija. Medijsku kompetenciju karakterizira razumijevanje i sporazumijevanje jezičnih simbola. Uvjetuju ju:

- medijsko znanje, odnosno znanje o medijima
- medijska kritika, odnosno sposobnost analize sadržaja
- medijsko korištenje, odnosno kako i na koji način te koje su posljedice
- medijske forme djelovanja, odnosno estetske forme i kreativnost (Petani i Tolić, 2017).

9. RAZLIKA IZMEĐU PROSOCIJALNOG PONAŠANJA I AGRESIVNOSTI

Prema Keresteš (2002) prosocijalno ponašanje predstavlja suprotnost agresivnom ponašanju. Definiira se kao voljno ponašanje kojemu je namjera da se nekoj osobi ili skupini ljudi pomogne ili učini neka korist. Temeljne odrednice takvog ponašanja čine pozitivne posljedice za druge ljude, odnosno namjera da to takvih posljedica dođe i voljno izvođenje ponašanja. Do prosocijalnog ponašanja može doći i da bi se dobila određena nagrada, pohvala ili odobravanje drugih. Temelj ponašanja je motivacija. Ponašanje je povezano s takozvanim induktivnim odgojnim postupcima koji se koriste na nastojanja roditelja da reguliraju djetetovo ponašanje objašnjavanjem svrhe postavljanja pravila i posljedica ponašanja.

Trembay (1991; prema Keresteš, 2002) je pokazao da je odnos između prosocijalnog ponašanja i agresivnosti vrlo složen. Među jednako agresivnom djecom mogu se razlikovati ona sa slabijim od one s boljim prosocijalnim vještinama.

Hay, Hudson i Liang (2010; prema Shahaiana, Razmjoea, Wangb, Elliotta i Hughe, 2017) su u svom istraživanju utvrdili kako djeci koja pokazuju visoku razinu fizičke agresivnosti, nedostaje ili pokazuju vrlo nisku razinu prosocijalnog ponašanja.

Roditeljsko prihvaćanje najznačajniji je prediktor dječjeg ponašanja. Djeca prihvaćajućih roditelja više su prosocijalna te manje agresivna od djece manje prihvaćajućih roditelja. Djeca kontrolirajućih roditelja više su agresivna i manje prosocijalna od djece čiji roditelji s djecom imaju normalnije odnose. Dok su prihvaćajući roditelji modeli toplog i brižnog ponašanja, odbacujući roditelji modeli su agresivnog i neprijateljskog ponašanja (Keresteš, 2002).

Prosocijalno ponašanje razvija se usporedno s kognitivnim razvojem djeteta, a razvoju doprinose obitelj, zajednica i vršnjaci, odnosno iskustva koje dijete ima u odnosima s njima. Povezano je s nizom pozitivnih razvojnih ishoda (od osjećaja uspješnosti do dobrih socijalnih veza), za razliku od agresivnog ponašanja djece koje najčešće dovodi do socijalne izolacije, školskog neuspjeha ili slabije socijalne podrške. Smatra se da je ono čimbenik rizika, dok se prosocijalno ponašanje smatra čimbenikom zaštite (Ajduković, Rajhvajn-Bulat i Sladović-Franz, 2008).

10. ZAKLJUČAK

Kod djece predškolske dobi agresivnost je jedan od najčešćih problema u ponašanju. Također, jedan je i od najstabilnijih oblika ponašanja. Kao što je u radu spomenuto, za usvajanje agresivnog ponašanja značajno su važni postupci odraslih osoba (roditelji i odgojitelji), ali i vršnjaka. Djeca uče po modelu i uče potkrjepljivanjem. Dječaci su uglavnom agresivniji od djevojčica. Jedan od razloga k tomu su specifična ponašanja koja su karakteristična za muški rod, kao što su vikanje, psovanje i tučnjava. Djevojčice više pokazuju socijalne i verbalne oblike agresivnosti. Njome, djeca predškolske dobi, najčešće nastoje ostvariti neku dobit koja je uzrokovana nanošenjem štete nekoj drugoj osobi ili objektu. Roditelji svojim ponašanjem trebaju dati primjer svojoj djeci, kako se ponašati, a kako se ne ponašati. Trebaju zadržati kontrolu nad situacijom i nad sobom. Vrlo je važno da oba roditelja sudjeluju i da su dosljedni. Djecu treba učiti prosocijalnom ponašanju te poželjna ponašanja treba pohvaliti i nagraditi.

11. LITERATURA

- Ajduković, M., Rajhvajn-Bulat, L. i Sladović-Franz, B. (2008). Agresivno i prosocijalno ponašanje djece u dječjim domovima. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(2), 185-213.
- Bezinović, P. i Smojver-Ažić, S. (2000). Negativni odnos roditelja i agresivnosti adolescenata: Uloga spola roditelja i spola djeteta. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 36(1), 87-98.
- Bilić, V. (2010). Povezanost medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima. *Odgojne znanosti*, 12(2), 263-281.
- Bilić, V. i Bilić, P. (2013). Učestalost i povezanost različitih oblika roditeljskog kažnjavanja s osjećajima i reakcijama djece. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 11(2), 215-234.
- Bilić, V., Buljan-Flander, G. i Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Buljubašić-Kuzmanović, V., Milašin, A. i Vranić, T. (2009). Ispitivanje učestalosti verbalne agresije kod djece i mladeži. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 22(2), 116-141.
- Đuranović, M. i Opić, S. (2013). Socijalna agresivnost učenika u primarnom obrazovanju. *Croatian Journal of Education: Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 15(3), 777-779.
- Endendijk, J. J., Derks, B. i Mesman, J. (2017). Does parenthood change implicit gender-role stereotypes and behaviors?. *Journal of Marriage and Family*, 80(1), 61-79.
- Essau, C.A. i Conradt, J. (2006). *Agresivnost u djece i mladeži*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Fanger, S. M., Frankel, L. A. i Hazen, N. (2012). Peer exclusion in preschool children play: Naturalistic observations in playground setting. *Merrill-Palmer Quarterly: Journal of Developmental Psychology*, 58(2), 224-254.

- Gershoff, E. T. (2016). Should parents' physical punishment of children be considered a Source of toxic stress that affect brain development?, *Family Relations*, 65(1), 151-162.
- Hay, D. F., Hurst, S., Waters, C. S. i Chadwick, A. (2011). Infants' use of force to defend toys: The origins of instrumental aggression. *Infancy*, 16(5), 471-489.
- Hay, D. F., Perra, O., Hudson, K., Waters, C. S., Mundy, L., Phillips, R., i sur. (2010). Identifying early signs of aggression: psychometric properties of the Cardiff infant contentiousness scale. *Aggressive Behavior*, 36, 351-357.
- Huesmann, L. R., Eron, L. D., Lefkowitz, M. M. i Walder, L. O. (1984). The stability of aggression over time and generations. *Developmental Psychology*, 20(6), 1120-1134.
- Jia, S., Wang., L. i Shi, Y. (2014). Relationship between parenting and proactive versus reactive aggression among Chinese preschool children. *Archives of Psychiatric Nursing*, 28, 152-157.
- Kanižaj, I. i Ciboci, L. (2011). *Kako je nasilje preko medija ušlo u naše domove – Utjecaj, učinci i posljedice nasilja u medijima na djecu i mlade*. Zagreb: Matica Hrvatska
- Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Kušević, Z. i Melša, M. (2017). Agresivnost kod djece i adolescenata. *Socijalna psihijatrija*, 45(2), 105-116.
- Livazović, G. (2009). Teorijsko-metodološke značajke utjecaja medija na adolescente. *Život i škola*, 21(1), 108-115.
- Lubke, G. H., McArthur, D. B., Boomsma, D. I. i Bartels, M. (2018). Genetic and environmental contributions to the development of childhood aggression. *Developmental Psychology*, 54(1), 39-50.
- Mejovšek, M., Buđanovac, A. i Šućur, Z. (2000). Povezanost između agresivnosti zatvorenika i njihova socioekonomskog statusa. *Hrvatska revija za rehabilitacijski istraživanja*, 36(1), 63-74.

- Nivette, A. E., Eisner, M., Malti, T. i Ribeaud, D. (2014). Sex differences in aggression among children of low and high gender inequality backgrounds: A comparison of gender role and sexual selection theories. *Agressive Behavior*, 40(5), 451-464.
- Petani, R. i Tolić, M. (2017). The influence of violence in the media on adolescents and family. *Acta Iadertina* 5(1), 15-26.
- Petermann, F. i Petermann, U. (2010). *Trening s agresivnom djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Raboteg-Šarić, Z., Sakoman, S. i Brajša-Žganec, A. (2002). Stilovi roditeljskoga odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 11(2-3), 239-263.
- Rumpf, J. (2006). *Vikati, udarati, uništavati: Kako postupati s agresivnom djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Shahaeiana, A., Razmjoea, M., Wangb, C., Elliotta, N. S. i Hughe, C. (2017). Understanding relational aggression during early childhood: An examination of the association with language and other social and cognitive skills. *Early Childhood Research Quarterly*, 40(3), 204-214.
- Wilson, B. J. (2008). Media and children's aggression, fear, and altruism. *Future of Children*, 18(1), 87-118.
- Winstok, Z. i Straus, M. A. (2011). Perceived neighborhood violence and use of verbal aggression, corporal punishment, and physical abuse by a national sample of parents in Israel. *Journal of Community Psychology*, 39(6), 678-697.
- Yektatalab, S., Alipour, A., Edraki, M. i Tavakoli, P. (2016). Reinforcement behavior by kindergarten teachers on preschool children's aggression: a randomized controlled trial. *International Journal of Community Based Nursing and Midwifery*, 4(1), 79-89.